

Паспалітай — гэта даследаванне літаратуры найперш самой І Рэчы Паспалітай як адзінага палітычнага і цывілізацыйнага цела.

Літаратура

1. Марзалюк, І. А. Этнічны і канфесійны свет беларускага горада XVI — XVIII стст. (Этнаканфесійны склад насельніцтва, этнічныя і канфесійныя стэрэатыпы беларускіх гараджан): манаграфія / І. А. Марзалюк. — Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. — 164 с.
2. Обстоятельное описание старопечатных книг славянских российских, хранящихся в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества действительного камергера и кавалера, графа Фёдора Андреевича Толстова // Издатель Павелъ Строевъ, Императорской Академіи Наукъ корреспондентъ. — Москва: в Типографіи С. Селивановскаго, 1829. — С. 592.
3. Mickiewicz, A. Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego / A. Mickiewicz // Dzieła: w 17 t. — Warszawa: Czytelnik, 1993 — 2000. — Т. 5. — 1999. — S. 9–60.
4. Mickiewicz, A. Dziady / A. Mickiewicz // Dzieła: w 17 t. — Warszawa: Czytelnik, 1993 — 2000. — Т. 3. — 1999. — S. 7–316.
5. Naruszewicz, A. Poezye / A. Naruszewicz // Biblioteka kieszonkowa klasyków polskich wydana przez Jana Nep. Bobrowicza. — Т. 6. — Lipsk: Breitkopf et Haertel, 1835. — 252 s.
6. Niemcewicz, J. U. Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego, wielkiego Księcia litewskiego. itd. / J. U. Niemcewicz // Wydanie K. J. Turowskiego: w 2 t. — Kraków: nakładem wydawnictwa biblioteki polskiej, 1860. — Т. 1. — 281 s.
7. Sobieski, J «Pamiętnik wojny Chocimskiej» / J. Sobieski // Przełożył z łacińskiego Władysław Syrokomla. — Petersburg: nakładem Bolesława Maurycego Wolffa, 1854. — 84 s.

Софія Тычына (Мінск)

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ВОБРАЗАЎ АНТЫЧНЫХ ГЕРОЯЎ У ПАЭМАХ М. ОСПАВА, І. КАТЛЯРЭЎСКАГА І В. РАВІНСКАГА

Напэўна, ніводная паэма не выклікала столькі спроб парадзіравання і высмейвання на самых розных мовах, як паэма Вергілія «Энеіда». Творы Д.-Б. Лалі, П. Скарона, А. Блумаўэра, М. Осіпава, І. Катлярэўскага, В. Равінскага былі напісаны ў розны час. Калі паэмы Д.-Б. Лалі ці П. Скарона ўзніклі як вынік высмейвання антычнага твора, які лічыўся ўзорным («Салонныя паэты ператваралі Вергілія ў ідэальнага спевака знаці» [4, с. 14]), а таксама як вынік «дэмакратычнай рэакцыі на класіцызм» [2, с. 136], то травесціі, якія з’явіліся на славянскай глебе, сталі хутчэй працягам своеасаблівай еўрапейскай традыцыі. Так, М. Мінскі пісаў: «Магчыма, Осіпава спакусіў поспех “Душачкі” М. Багдановіча, акрамя якой у рускай літаратуры тады мелася яшчэ некалькі іраі-камічных паэм: “Елісей, ці раздражнёны Вакх” Майкова і “Сумнае падзенне вершатворцаў” Чулкова. Значэнне такіх паэм у нас было зусім не тое, як у Еўропе. Кпіны з класіцызму не ўяўлялі ў нас нічога займальнага, як у Францыі ў час Скарона, сучасніка Расіна, Карнэля і Буало: французская піітыка трымалася ў нас зусім не таму, што ніхто не ўсведамляў яе недахопы і не смяяўся з яе; яна трымалася нягледзячы на ўсе насмешкі і нападкі, таму, што іншых не было ў нас узораў і мы воляй-няволяй павінныя былі наследаваць французам, якія пакінулі нам поўную калекцыю паэтычных узораў і поўны

кодэкс правілаў» [5, с. 807]. Паводле меркавання М. Мінскага, падобныя паэмы мелі адзіную мэту — смяшыць «дзеля смеху, без усялякага ўнутранага матыву» [5, с. 807]. Такім чынам, як ні дзіўна, пародыі М. Осіпава, І. Катлярэўскага і В. Равінскага не зусім правільна супастаўляць з арыгінальным творам, з «Энеідай» Вергілія, бо да з’яўлення канкрэтна гэтых пародый паэма не мае дачынення. Справа ў тым, што аўтараў натхніў хутчэй вопыт папярэднікаў, а не сам твор Вергілія («Віргіліева Энеіда» М. Осіпава з’яўляецца пераробкай твора Блумаўэра, а беларускі аўтар, як сведчыць даследчык Г. Кісялеў «абапіраўся найперш на вопыт Катлярэўскага» [2, с. 137]). Пры гэтым кожная з паэм, несумненна, з’яўляецца цалкам арыгінальнай, хоць мы можам казаць пра пэўныя запазычанні, пра вартасці і недахопы. Напрыклад, да паэм М. Осіпава і І. Катлярэўскага, якія па часе ўзнікнення знаходзяцца блізка адна да другой, крытыка і чытачы аднесліся па-рознаму. Справа тут у таленце пісьменнікаў, іх асаблівым майстэрстве адшукваць арыгінальныя досціпы, а таксама ў мэтах, якія яны перад сабой ставілі. Не надта высока была апэнена пародыя М. Осіпава. Знакаміты рускі крытык XIX ст. В. Бялінскі называў паэму М. Осіпава правінцыйнай [1, с. 498], бо, на яго думку, гэты твор здольны насмяшыць толькі натоўп, а не адукаванае грамадства, паколькі элементы камічнага схаванія ў самой рэчаіснасці і не маюць патрэбы ў карыкатурах і перабольшаннях, якія прадстаўленыя ў творы [1, с. 498]. М. Мінскі пісаў: «...у той час калі “Энеіда” Осіпава ўяўляе сабой літаратурную забаўку, якая даўным-даўно згубіла ўсялякую каштоўнасць і якую ўсе забылі, — паэма Катлярэўскага, якая была напісана як яе перайманне, назаўжды захавала глыбокае літаратурнае значэнне і пастаянна будзе ўзбуджаць сур’ёзную ўвагу крытыкі» [5, с. 808].

У сувязі з вышэйадзначаным, надзвычай цікавым з’яўляецца пытанне пра трансфармацыю антычных вобразаў у паэмах М. Осіпава, І. Катлярэўскага і В. Равінскага. Калі аўтары пра напісанні твораў азіраліся на сваіх папярэднікаў, то што змянілася і што засталася ў трактоўцы характараў тых ці іншых персанажаў? Безумоўна, значная частка тыповых рыс герояў захавалася, але разам з тым рускія, украінскія і беларускія Энеі, траянцы, Дыдоны і інш. дастаткова моцна адрозніваюцца. Паколькі сюжэт паэм будзецца вакол Энея, то варта пачаць з яго. Эней М. Осіпава з першых радкоў прадстаўлены не зусім прывабна. Аўтар яго вартасці апісвае дастаткова груба (за гэта, дарэчы, М. Осіпава крытыкавалі): *«Еней был удалой детина, // И самой хватской молодец; // Герои все пред ним скотина; // Душил их так, как волк овец»* [6, с. 811]. А вось якую характарыстыку дае свайму герою ў пачатку твора І. Катлярэўскі: *«Еней був парубок моторний // І хлопець хоть куди козак, // Удавсь на все зло проворний, // Завзятіший од всіх бурлак»* [3, с. 11]. Зусім пайншаму ацэньвае свайго героя В. Равінскі: *«Жыў-быў Эней, дзяцюк хулаваты, // Хлапец няўвошта украсіў; // Хоць пан, але удаўсь ласкавы, // Даступен, вецел, неграбіў»* [7, с. 15]. На вялікі жаль, твор В. Равінскага нашмат карацейшы, чым травесціі рускага і ўкраінскага аўтараў. Таму цяжка сказаць дакладна, якім бы быў беларускі Эней, як бы ён паводзіў сябе ў той сітуацыі, калі паводле сюжэта

яму трэба было пакінуць закаханую ў яго Дыдону. Калі параўноўваць трох Энеяў, абмяжоўваючыся кавалкамі твораў да таго моманту, калі пасля добрага пачастунку ў Дыдону галоўны герой пайшоў у скокі (на гэтым беларускі варыянт абрываецца), то можна зрабіць выснову, што ў В. Равінскага адсутнічаюць некаторыя эпізоды, якія дазволілі б разгледзець характар Энея больш падрабязна, і за кошт гэтага герой выглядае станоўча. Напрыклад, у рускага і ўкраінскага аўтараў у той момант, калі Дыдона праяўляе зацікаўленасць і жадае сустрэцца з правадыром траянцаў, Эней нечакана ўзнікае перад Дыдонай са словамі: «*Он здесь!*» [6, с. 813] ці «*Ось, ось де я, коли вам треба!*» [3, с. 23]. Пасля такога эфектнага з'яўлення (якое, на наш погляд, сведчыць пра наяўнасць самалюбства ў героя) Эней імкнецца зачараваць царыцу. У М. Осіпава ў ход ідуць парфума, памады, воды, мазі, якімі забяспечыла сына Венера, а таксама «шарканья», «поклоны», «учтивствы», «забобоны» і г.д. [6, с. 813]. У І. Катлярэўскага Эней «*Потім з Дідоною обнявшись, // Поцілувались гарно всмак; // За рученькі біленькі взявшись, // Балакалі то сяк, то так. // Пішли к Дідоні до господи // Через великі переходы, // Ввійшли в світлицю тай на піл; // Пили на радощах сивуху...*» [3, с. 24]. У В. Равінскага герой проста нечакана ўзнікае перад царыцай, без аб'яўлення самага сябе. Пасля гэтага аўтар адразу апісвае, як героі праходзяць у дом, жагнаюцца, Эней чытае малітву (чаго няма ні ў М. Осіпава, ні ў І. Катлярэўскага), а тады ўжо ўсе садзяцца за стол. Эней у М. Осіпава — фарсун (відаць, гэта спадчынае, бо яго маці Венера робіць стаўку выключна на знешні бляск), у І. Катлярэўскага герой таксама не пазбаўлены жадання пусціць пыл у вочы (што, зрэшты, больш праяўляецца ў пазнейшых эпізодах), у той час як беларускі Эней выглядае зусім простым, без прэтэнзій на свецкасць, але гэта надае яму абаяльнасці. Агульным у трох Энеяў застаецца тое, што яны падчас буры выявілі сваю баязлівасць (у М. Осіпава і І. Катлярэўскага гэтая рыса характару час ад часу праяўляецца ў Энея і ў іншых эпізодах). Відавочна, баязлівасць славянскім Энеям засталася ў спадчыну ад замежных «Энеід», у якіх гэтая рыса высмейвалася.

Свайму правадыру ў В. Равінскага цалкам адпавядаюць траянцы. Калі ў рускай і ўкраінскай версіі яны збольшага выглядаюць як галадранцы, выпівохі, ненажэры і распуснікі, то ў беларускага аўтара яны падаюцца хоць і беднымі, але вельмі працавітымі, умелымі людзьмі (сялянамі): «*Мы ўсяку паншчыну смякаем: // У бровара глядзець як, знаем, // Загнеткі, сундукі рабіць, // На бочкі абручы набіць. // Піліп наш лепіць гарлачы, // Пракоп жа ступы, таўкачы, // А Саўка зелле ўсяка знае...*» [7, с. 24]. Беларускія траянцы не столькі імкнуцца выклікаць у Дыдону спачуванне сваім няшчасным выглядам, колькі рэкамендуюць сябе з лепшага боку і дэманструюць сваю гатоўнасць працаваць. У той час, як траянцы ў М. Осіпава і І. Катлярэўскага робяць акцэнт на сваё вартае жалю становішча. Чым выкліканы падобныя змены ў характарыстыках герояў? Адзін з варыянтаў тлумачэння заключаецца ў тым, што паколькі твор В. Равінскага пісаўся пазней, то ў ім нашмат болей праяўляюцца сацыяльныя матывы (гэта неаднаразова падкрэслівалі даследчыкі, напрыклад, А. Лойка).

Такім чынам, аўтар імкнецца прадэманстраваць у станоўчым свеце якасці сялян (прыгонных). Іншае тлумачэнне дазваляе даць характарыстыка беларускай Дыдоны. У адрозненні ад украінскага і рускага варыянту, Дыдона В. Равінскага — злосная і распусная жанчына.

Дыдона ў М. Осіпава з самага пачатку прадстаўлена як разумная, клапатлівая, дзелавітая, працавітая, простая ў абыходжанні, літасцівая. Разам з тым яна — самотная ўдава і таму яна так разлічвае на Энея. У І. Катлярэўскага Дыдона мае падобныя характарыстыкі: *«Разумна пані і моторна, // Для неі трохі сых імен: // Трудзяца, дуже працьовіта, // Весела, гарна, сановіта»* [3, с. 21]. Такая жанчына, безумоўна, можа паспачуваць і прытуліць голых і босых траянцаў. Дыдону В. Равінскага адной жаласцю не возьмеш. Яе словы, адрасаваныя прышэльцам, выдаюць яе жорсткасць (яна *«дзесяцкага прыбіла»* [7, с. 23] за тое, што пускае ўсіх без пашпартоў). Дыдона адразу пачынае абвінавачваць людзей у тым, што яны — злодзеі. Тое, што яна ўсё ж такі не прагнала траянцаў, тлумачыцца толькі тым, што яна ўжо чула пра Энея. З якой нагоды В. Равінскі так нялітасціва абышоўся з Дыдонай? У Вергілія, дарэчы, Дыдону шкада, яна з'яўляецца ахвярай абставін. Спачатку Венера для таго, каб паспрыяць свайму сыну, зараджае ў сэрцы царыцы каханне, а потым з-за наяўнасці прадказання пра Рым і неабходнасці падпарадкоўвацца волі багоў яе пакідае Эней. Існаванне адмоўных характарыстык Дыдоны ў В. Равінскага можна было б патлумачыць усё тымі ж сацыяльнымі матывамі. Інакш кажучы, Дыдона паказана кепскай, бо яна — царыца (пані)? Эле і Эней — пан, хоць і бедны. І ён — добры. Магчыма, змякчаючы вобраз Энея, надаючы яму станоўчыя рысы, беларускі аўтар вырашыў для раўнавагі дадаць вобраз адмоўны. Урэшце, калі разглядаць перспектыву твора і мець на ўвазе тое, што сюжэт мае працяг, то станоўчы Эней будзе вымушаны кінуць Дыдону і тады ён будзе выглядаць зусім не станоўчым. Можа быць, кідаць злую і жорсткую каханку было б прасцей? У М. Осіпава і І. Катлярэўскага герой баязліва ўцякае, але менавіта так і мог зрабіць той Эней, якога апісваюць аўтары. Як бы выкручваюся з гэтай сітуацыі беларускі Эней, мы, на вялікі жаль, не ведаем. Можа быць, аўтару падаўся вобраз злой Дыдоны больш лагічным і пераканаўчым, бо ва ўкраінскім варыянце пасля апісання станоўчых якасцяў царыцы неадпаведным падаецца яе грубы зварот да траянцаў (гэта, аднак, дазваляе стварыць дадатковы камічны эфект). У беларускім варыянце такога рэзкага кантрасту (апісанне / словы Дыдоны) няма.

Што тычыцца вобразаў багоў, то збольшага ва ўсіх трох творах яны адпавядаюць адно аднаму. Багі паказаны як распуснікі, п'яніцы. Яны — злосныя і помслівыя (Юнона), шукаюць сваю выгаду (напрыклад, бяруць хабар грошамі (Нептун) ці дзяўчатамі (Эол)). Хіба можна згадаць Эола і Зеўса, якія ў В. Равінскага набываюць нечаканыя рысы. Эола Юнона заспела за сур'ёзным, але зусім неадпаведным статусу, заняткам: *«Эол сядзеў тады ля печкі, — // Мязгу скабліў на перапечкі // Ды лапці лыкам падплятаў. // Ён тут аборы падабраў, // Заткнуў за пояс кацатых...»* [7, с. 17]. Зеўс у беларускага аўтара паводзіць сябе вельмі непасрэдна: *«Без сораму, як малы дзеці, // З падоння*

пальцам калунаў» [7, с. 20]. Акрамя таго, у В. Равінскага, як, дарэчы, і ў І. Катлярэўскага, Зеўс дае Венеры дзіўныя для антычнага бога рэкамендацыі. У І. Катлярэўскага: «*Попонеділкуй, помоліся*» [3, с. 20]. У В. Равінскага: «*Ідзі, дачухна, не турбуйся! // Ды скорамам, глядзі, не псуйся! // Ні з кім саромна не клянись // І ў Сташкаў Нілу накланісь!*» [7, с. 22]. Так што ў В. Равінскага руплівымі і набожнымі аказваюцца не толькі траянцы, але і багі!

Нягледзячы на тое, што з'яўленне травесцій на славянскай глебе было выклікана існаваннем пэўнай еўрапейскай традыцыі, творы М. Осіпава, І. Катлярэўскага і В. Равінскага адрозніваюцца як трактоўкай вобразаў, так і мэтамі, якія ставілі перад сабой аўтары, пераказваючы ўжо вядомы сюжэт Вергілія ці, лепш сказаць, пераказваючы вядомыя камічныя пераказы ўзорнага твора. Пародыя М. Осіпава не пакінула ў гісторыі літаратуры такі яркі след, як падобныя паэмы І. Катлярэўскага і В. Равінскага не толькі таму, што ён выкарыстоўваў месцамі грубаватыя выразы ці не мог знайсці трапных параўнанняў ці дарэчных жартаў. Уся справа ў тым, што рускі аўтар імкнуўся проста павесяліць чытача змешваннем высокага і нізкага, трагічнага і камічнага. Творы ж В. Равінскага і І. Катлярэўскага павінны былі пры дапамозе вядомага твора засведчыць адметнасць нацыянальнай культуры і мовы. Змены ў трактоўцы вобразаў былі выкліканы жаданнем аўтараў наблізіць вобразы антычных герояў да нацыянальнай глебы. Таму, напрыклад, у В. Равінскага ў адрозненне ад М. Осіпава практычна адсутнічаюць апісанні, звязаныя з французскімі манерамі, спосабамі заляцання ці ўпрыгожвання. Сюжэт твора Вергілія, як і яго героі (іх імёны і вобразы) былі выкарыстаны І. Катлярэўскім і В. Равінскім як абалонка, у якую можна ўкласці новы сэнс.

Літаратура

1. Белинский, В. Г. Жизнь и происхождения Петра Степанова сына Столбикова... Рукопись XVIII века / В. Г. Белинский // Собрание сочинений: в 9 т. — Т. 4: Статьи, рецензии и заметки, март 1841 — март 1842. — М.: Худож. лит., 1979. — С. 498–499 с.
2. Кісялёў, Г. В. «Энеіда навыварат» / Г. В. Кісялёў // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: у 2 т. — Т. 2: Новая літаратура: другая палова XIII–XIX стагоддзё / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі. — Мінск: Бел. навука, 2007. — С. 134–151.
3. Котляревский, І. П. Енеїда: Поема / І. П. Котляревский. — Київ: Книга, 2008. — 384 с.
4. Лозовецкий, В. «Предшественник Мольера» // Комедии / П. Скаррон; пер. с фр. — М.: Искусство, 1964. — С. 5–29.
5. Минский, Н. Николай Петрович Осипов / Н. Минский // Русская поэзия: собрание произведений русских поэтов частью в полном составе, частью в извлечениях, с важнейшими критико-биографическими статьями, биографическими примечаниями и портретами. Издается под ред. С. А. Венгерова. — Т. 1. (выпуск 1–6). С 23 портретами. XVIII век. Эпоха классицизма. — Санкт-Петербург: Типо-литография А. Э. Винеке, 1897. — С. 806–810.
6. Осипов, Н. Виргилиева Енеїда, вывороченная на изнанку / Н. Осипов // Русская поэзия: собрание произведений русских поэтов частью в полном составе, частью в извлечениях, с важнейшими критико-биографическими статьями, биографическими примечаниями и портретами. Издается под ред. С. А. Венгерова. — Т. 1. (выпуск 1–6). С 23 портретами. XVIII век. Эпоха классицизма. — Санкт-Петербург: типо-литография А. Э. Винеке, 1897. — С. 810–814.
7. Энеїда навыварат. Тарас на Парнасе. — Мінск: Юнацтва, 1983. — 62 с.